

Proměna vnímání digitálních technologií v duchovním životě věřících pod vlivem pandemie Covid-19

Helena Lipková a Adéla Jarolímková

Na konci pandemie COVID-19 proběhla pod záštitou Univerzity Karlovy rozsáhlá kvalitativní studie, která se týkala změny vnímání digitálních technologií v duchovním životě českých věřících napříč různými denominacemi pod vlivem opatření při epidemii covidu 19. Takto rozsáhlá kvalitativní studie nebyla doposud v českém prostředí provedena. Zúčastnilo se jí 117 respondentů z 6 církví a 8 krajů ČR. Výzkumné metody byly zvoleny tak, aby pomohly sestavit co nejpestřejší paletu vnímání technologií v duchovním životě věřících. Tento cíl se odrazil v počtu respondentů, metodě sběru dat, i v rozsahu, hloubce a délce jednotlivých rozhovorů. Rozmanitost účastníků výzkumu z pohledu příslušnosti k církvi, věku, regionu nebo pohlaví vedla k velkému spektru odpovědí na jednotlivá témata. Výsledky studie byly pod názvem *Twist in Perception: Spiritual Needs and Technology in the Times of COVID-19. A Qualitative Research Study in the Czech Republic* publikovány v časopisu [Pastoral Psychology](#). Následující text je výrazně zkrácenou a komentovanou verzí výsledků studie.

Úvod

Pandemie COVID-19 způsobila výrazné změny v tom, jak aktivní členové křesťanských církví v České republice vnímají a využívají technologie ve svém duchovním životě. Před pandemií byla fyzická přítomnost na bohoslužbách, v posvátných prostorách a ve fyzickém společenství věřících téměř výhradní formou naplňování duchovních potřeb českých křesťanských věřících. Když byly krátce před Velikonocemi 2020 poprvé v novodobé historii zcela uzavřeny křesťanské kostely a zavedena pravidla společenského odstupu, dopady protipandemických omezení na aktivní věřící v České republice byly zcela bezprecedentní. I když se rozsah protipandemických opatření se v průběhu let 2020 a 2021 měnil, přístup do sakrálních prostor, účast na bohoslužbách, i přístup k dalším duchovním službám a svátostem byl dlouhodobě výrazně omezen. To představovalo obrovskou výzvu pro věřící i duchovní. Dominantním nástrojem, který obě strany využívaly při řešení této situace, se staly digitální technologie, které se tak téměř ze dne na den staly téměř výhradním prostředkem distribuce náboženského obsahu (bohoslužby, čtení, kázání, modlitby), i zprostředkovatelem kontaktu a komunikace mezi věřícími. Následující text představuje pestrou škálu náhledů na tento vývoj mezi řadovými věřícími.

Stav před pandemií

Aby bylo možné sledovat změny ve vnímání technologií věřícími, bylo nutné se v první části studie nejprve zaměřit na období před samotnou pandemií. Celkově respondenti charakterizovali svůj vztah k technologiím v době před COVID jako úzce účelově omezený. Nejčastěji se objevovaly tři formy využití: a) jako nástroj vyhledávání praktických informací, b) jako přístup k digitalizované podobě textů, a c) jako prostředek komunikace s ostatními členy společenství.

Nejčastěji respondenti používali technologie k vyhledávání praktických informací (např. čas a místo bohoslužeb během dovolené, služební cesty, období, kdy žijí mimo domov jako studenti). Tito respondenti vyhledávali informace na centrálních webových stránkách jednotlivých církví, farností a sborů. Někteří respondenti uváděli, že informace na různých webových stránkách byly tehdy často zastaralé nebo si na různých místech odporovaly. Webové nebo případně i Facebookové stránky farností považovali respondenti za čistě doplňkový informační zdroj, jehož

primárních účelem bylo prezentovat farnost navenek. Za hlavní komunikační kanál směrem dovnitř komunity byla pro respondenty ústní oznámení po bohoslužbách a komunitních setkáních nebo tištěný zpravodaj, který byl k dispozici v kostele.

Většina respondentů pracovala již v předcovidovém období s digitalizovanými duchovními texty, příp. i duchovně zaměřenými aplikacemi. Nejčastěji zmiňované byly Bible, misál, breviář a zpěvník. Respondenti oceňovali (a) jejich snadnou dostupnost kdykoli během každodenních cest do práce nebo do školy, (b) pohodlí při dlouhých cestách mimo domov (nejen při pracovních/studijních pobytech, ale také při duchovních cvičeních nebo seminářích) bez nutnosti převážet fyzické nosiče, (c) snadné vyhledávání informací v rámci textu, (d) odkazy mezi souvisejícími částmi textů, (e) personalizované studijní plány a (f) poslech zvuku (s podporou aplikací pro převod textu na řeč) před spaním (bez nutnosti namáhat unavené oči čtením z knihy nebo obrazovky před spaním). Zvláště oblíbenými digitálními zdroji byly zpěvníky. Někteří respondenti považovali digitální zpěvníky za intimní, hygienické nebo společensky vhodné. Několik respondentů deklarovalo svůj počáteční nebo dokonce trvalý pocit „nevhodnosti při pohledu na telefon“ během bohoslužby a dva respondenti nakonec od používání mobilních telefonů při těchto příležitostech upustili.

Již před vypuknutím pandemie využívali také někteří aktivní členové komunit internetové zdroje jako inspiraci při práci se svěřenými skupinami (děti, mládež, katecheté, snoubenci). Využíváním těchto zdrojů se snažili zvýšit inovativnost a atraktivitu programů.

Jedním z nejvíce nerozšířených způsobů využívání digitálních technologií v době před pandemií, zejména mezi nejmladší skupinou respondentů, byla komunikace při plánování a přípravě komunitních aktivit. Zatímco mladší respondenti preferovali využívání sociálních sítí, respondenti z vyšších věkových kategorií dávali při komunikaci s ostatními přednost e-mailu, SMS nebo telefonu.

V předcovidovém období se jen zcela výjimečně objevovalo využívání technologií k poslechu přednášek nebo kázání na různá duchovní témata, hledání odpovědí na otázky týkající se vírouky či života jejich církve, k účasti na duchovních online seminářích, modlitbě, či účasti na rekolekcích. Respondenti často zmiňovali, že tehdy tyto obsahy aktivně nevyhledávali. Pouze respondenti aktivní na sociálních sítích získávali výše uvedené informace pasivně, na základě nastavení svých účtů na sociálních sítích. Respondenti se shodli, že v předcovidovém období byla nabídka duchovních obsahů velice omezená, a to zejména v českém jazyce. Pro distanční účast na bohoslužbách využívali respondenti většinou přenosy České televize, televize Noe nebo Radia Proglas.

Změny během pandemie COVID-19

Všichni respondenti se shodli na tom, že pandemie způsobila velký otřes v jejich obvyklém způsobu praktikování víry. Respondenti výzkumu vyjádřili širokou škálu názorů na přechod k technologicky přenášeným duchovním službám. Při analýze výsledků výzkumu bylo možné identifikovat tři základní přístupy: odmítavý, přijímající s váháním a vítající. Zvláštní dynamiku měl přístup nejmladší generace respondentů.

Na jedné straně spektra byli ti (14 ze 117), kteří vyloučili používání technologií jako nástroje pro svou duchovní praxi. Intenzivně a často úspěšně hledali jiné způsoby naplňování svých duchovních potřeb podle aktuálního stavu protipandemických opatření (např. osobní/rodinná bohoslužba a modlitba, účast na bohoslužbách v menších skupinách, ke kterým měli jako aktivní členové svých společenství přístup, často přijímání svatého přijímání ve své farnosti nebo

zpovídání ve venkovních prostorách či autě). Mezi těmito respondenty byli jak odpůrci technologií jako takových, tak i respondenti, kteří pandemii vnímali jako bezvýznamnou ve srovnání s „důležitostí oslavy Boha při pravidelné bohoslužbě“.

Mezi těmi, kteří přijali přechod s váháním, byli i jedinci, kteří se snažili situaci přizpůsobit a zorientovat se v rychle se rozšiřující nabídce duchovních programů na internetu, ale potýkali se s technologickými nebo psychickými obtížemi (84 ze 117). Hledali programy, které by byly pro jejich osobní duchovní život nejpřínosnější a navzdory změněné formě pro ně představovaly i „příjemný zážitek“. Jejich vnímání online náboženských služeb se v průběhu pandemie často měnilo. Programy nebo služby, které se některým zpočátku zdály „zvláštní“, se postupně staly „přirozenými“ nebo „běžnými“, a dokonce „oceňovanými“ a „autentickými“ (např. online bohoslužby, online modlitby a meditace, duchovní sdílení v rámci náboženských společenství).

Mezi respondenty, kteří nové, technologicky zprostředkované náboženské služby uvítali, byli zejména ti, kteří se označili za introverty, a jedinci, kteří vnímali svou přítomnost ve větších skupinách jako nepříjemnou. Překvapivě mezi nimi byli i starší respondenti, kteří se cítili být současnou situací nuceni překonat své počáteční obavy z používání technologií. Tito respondenti ztratili během pandemie COVID hlavní formu sociálního kontaktu s farním společenstvím, které bylo často jejich primární sociální skupinou. Najednou se nemohli účastnit bohoslužeb, pomáhat v kostele ani se účastnit setkání starších farníků. Potřeba udržovat sociální kontakt se tak pro některé starší respondenty stala hybnou silou změny, která je vedla k experimentování s technologiemi nad rámec používání e-mailu nebo zpravodajských serverů.

Vstřícný postoj zaujímali respondenti, kteří od počátku rychle vstoupili do nové reality a bez větších obtíží začali automaticky využívat subjektivně optimální způsob přístupu k duchovním službám nově dostupným na internetu (19 ze 117). Jejich „konzumace“ duchovního obsahu se lišila intenzitou a četností a často byla kombinována s offline, osobními náboženskými aktivitami. Jeden z farářů Evangelické církve bratrské uvedl: „Někteří naši členové nyní konzumují více duchovního obsahu než před pandemií. Nežádá navštěvují několik bohoslužeb týdně, poslouchají přednášky různých řečníků apod. ... Je ale pravda, že naše společenství je zcela výjimečné. Je plná vysoce vzdělaných, úspěšných lidí středního věku, kteří mají zájem, schopnosti a prostředky.“

Předpoklad, že mezi těmito respondenty budou především nejmladší respondenti, se nepotvrdil. Vstřícný postoj silně rezonoval u střední generace, která technologie běžně používala v pracovním i osobním životě. Jejich dřívější omezené využívání technologií pro duchovní účely bylo způsobeno omezenou nabídkou ze strany církvi nebo farností. „Množství obsahu se během pandemie tolik zvýšilo. Najednou mám takový výběr, koho chci sledovat a jak.“

Přístup nejmladší generace respondentů odrážel jedinečnou dynamiku. Tito respondenti nemuseli překonávat psychologické, dovednostní nebo technologické bariéry a často tvrdili, že byli zpočátku nadšeni náboženskými aktivitami na internetu. Jejich přístup se změnil během pozdějších vln COVID-19, kdy se stali více „technologicky přesycenými“. Tato změna byla způsobena prudkým nárůstem jejich času stráveného online distančním vzděláváním (nebo prací). Někteří vyjadřovali fyzický odpor k trávení více času online, i když by jinak online setkání se svou duchovní komunitou uvítali.

Programy

Mezi nejčastěji využívané, technologicky zprostředkované duchovní služby respondenti označovali: a) online bohoslužby – streamované i nahrávané, (b) kázání, přednášky a rekolekce,

(c) online komunitní setkání, (d) duchovní hudbu a (e) praktickou církevní činnost.

Online bohoslužby

Osmdesát devět respondentů sledovalo online bohoslužby s různou intenzitou. Rozmach online bohoslužeb vytvořil prostor pro větší prostupnost farností. Respondenti oceňovali možnost „nahlédnout“ do farností či kostelů, z nichž se odstěhovali, do farností svých příbuzných či přátel, poutních míst nebo lokalit, kde kázali jejich oblíbení či známí duchovní. Tuto možnost popisovali jako přínos, a to nejen kvůli příležitosti vyslechnout si konkrétního duchovního, ale také díky možnosti prohlédnout si konkrétní, často vzdálený sakrální prostor a/nebo společenství (např. vidět známé a příbuzné). Respondenti, kteří sledovali online bohoslužby ve své farnosti nebo sboru, oceňovali možnost „zůstat doma“. V některých denominacích se konaly online celocírkevní bohoslužby, a to buď o významných svátcích, nebo pravidelně, například jednou měsíčně, které nahrazovaly bohoslužby jednotlivých společenství. V těchto případech respondenti vnímali větší celocírkevní sounáležitost a propojenost, kterou dříve pocívali jen velmi okrajově. Zatímco na počátku pandemie využívali věřící k vyhledávání bohoslužeb webové portály církví, v průběhu pandemie se jejich výběr ustálil a sledovali téměř vždy stejný okruh farností a sborů. V některých rodinách se výběr střídal podle preferencí jednotlivých členů rodiny či doporučení příbuzných a přátel.

Důležitým zjištěním výzkumu bylo, že prudký nárůst nabídky bohoslužeb a kázání na internetu jim umožnil najít a dlouhodobě sledovat ty duchovní představitele, kteří „k nim hovoří srozumitelným jazykem“ – způsobem, který rezonuje s jejich duchovním nastavením a kterého považují za podnětný pro svůj další osobní duchovní růst.

„Našel jsem nové kněze, kteří jsou tak zajímaví. Líbí se mi způsob, jakým kážou. Opravdu mě to oslovuje.“ Mezi nejvíce sledovanými kněžími a faráři byli známí duchovní (např. T. Halík, M. O. Vácha, L. Heryán, Pastoral brothers). Dále se objevili duchovní, kteří si nově získali pozornost věřících v průběhu pandemie svou přítomností na internetu a osobním doporučením mezi přáteli a známými. Respondenti obecně projevovali vysokou míru loajality k církvi, ke které se hlásí. Někteří se také účastnili bohoslužeb jiných církví – většinou sborů nebo farností, které navštěvují jejich přátelé a příbuzní.

Značnou míru nadšení z možnosti účastnit se online bohoslužeb vyjadřovaly matky s dětmi. Některé z nich popisovaly svou účast na tradičních bohoslužbách jako částečně stresující zážitek, při kterém se staraly především o své děti. Někdy tato situace přetrvávala po mnoho let v závislosti na počtu dětí v rodině. Ženy vyjadřovaly dlouhodobou nemožnost soustředit se na vlastní „duchovní ponor“. Matky i otcové oceňovali možnost účastnit se online bohoslužeb v době, kdy jim to rodinné povinnosti dovolovaly. Jak uvedla jedna respondentka: „Je to super, že se mohu účastnit mše svaté, když jdou děti spát. Je to opravdu můj soukromý, duchovní čas, kdy se mohu ponořit a soustředit. A nemusím nikoho prosit o hlídání. Je to opravdu osvěžující.“

V hodnocení účasti dětí na online bohoslužbách nebyli respondenti jednotní. Zatímco někteří respondenti uváděli, že se děti v sakrálním prostoru chovají ukázněněji, jiní vnímali chování dětí doma jako soustředěnější. Některé respondenty uvedli, že účast rodiny na online bohoslužbě vytvořila prostor pro větší diskusi mezi dětmi a jejich rodiči – o čteních, bohoslužbě nebo jiných duchovních tématech – aniž by to rušilo někoho jiného. Obecně se rodiče shodli na tom, že pro kvalitní prožitek bohoslužby je třeba předem přijmout opatření, která dětem umožní se na online bohoslužbu připravit – např. převléknout je do společenského oblečení nebo začít krátkým tichem před bohoslužbou.

Mezi nejčastěji zmiňovaná úskalí účasti na online bohoslužbách zmiňovali respondenti „vstávání na poslední chvíli“, „sledování bohoslužby v pyžamu“, „odbíhání a vykonávání dalších činností“ (vaření, úklid) a „rozptylování mobilním telefonem“. Respondenti uvedli, že si v počátečních fázích pandemie uvědomili potřebu vyšší sebekázně. Bez sebekázně považovali tito respondenti hodnotný a autentický prožitek bohoslužby za nemožný. Mezi vnímaná omezení online bohoslužeb patřila absence fyzické přítomnosti na bohoslužbě v kombinaci s nedostatkem smyslového prožitku prostoru a společenství. Někteří respondenti popsali svou zkušenost s online bohoslužbou jako odtažitou („je to jako sledovat hostinu“). Některé rušilo chování ostatních členů rodiny, s nimiž bohoslužbu sledovali. Někteří věřící vyjádřili údiv nad tím, že jak velký důraz kladla jejich církev na technologicky přenášenou formu alternativní praxe. Z jejich pohledu nebyly ostatní možnosti dostatečně rozvíjeny – zejména podpora domácí bohoslužby a vnitřního duchovního života, individuální a rodinnou spiritualitu. Tyto názory vyjadřovali převážně věřící, kteří ve svém duchovním životě před pandemií kladli důraz na osobní tichou modlitbu a meditaci. Výrazně účastníci výzkumu postrádali setkání s ostatními členy komunity u kávy po bohoslužbě, která jim dává silný pocit sounáležitosti se společenstvím.

Kázání, přednášky a rekolekce. K nesporným přínosům pandemie COVID-19 patřilo rozšíření nabídky dostupných kázání a přednášek na duchovní témata v českém jazyce v tištěné, audio a video podobě na různých platformách (YouTube, Spotify, webové stránky a blogy). Respondenti napříč věkovými kategoriemi a církevní příslušností vysoce oceňovali online přednášky, kázání a duchovní rekolekce v českém jazyce. Někteří vyjádřili, že tento online obsah oceňují více než online bohoslužby.

„Na internetu je nyní k dispozici mnohem více materiálů. Tolik možností. Jako by se církev díky COVIDu konečně naplno probudily do technologické éry. Přejde mi to opravdu zajímavé. Je dobrým výsledkem COVIDu, že se více duchovních stalo aktivnějšími v online světě.“

Stejně jako v případě bohoslužeb, i u kázání a přednášek se ukázalo, že rozšířená nabídka duchovního obsahu našla ohlas mezi hledajícími věřícími. To představuje obrovský kvalitativní posun oproti období před pandemií, kdy se respondenti cítili závislí na kázáních a přednáškách geograficky dostupných duchovních. Matky opět vyjadřovaly radost nad možností svého duchovního rozvoje ve vhodném čase a formě bez dalšího zatížení rodiny.

Na rozdíl od online bohoslužeb projevovali respondenti v případě online kázání a přednášek mnohem menší loajalitu k církvím své příslušnosti a ve větší míře sledovali duchovní z jiných církví. Zásadní přínos respondenti spatřovali v rozmanitosti, novosti a hloubce myšlenek prezentovaných různorodými zástupci duchovních. V průběhu pandemie respondenti také zmiňovali objevení kouzla kratších formátů, jako jsou kratší duchovní zamyšlení (5–10 min), které někteří kněží a pastoři (ne)pravidelně zveřejňovali v audio či videoformátech na YouTube nebo je v kratší textové podobě umisťovali na své webové stránky.

Komunitní komunikace a online setkání. Souhrnně lze říci, že nejčastěji zmiňovanými přínosy komunikace a setkávání mezi komunitami byly (a) udržování kontaktu v době uzávěr, (b) vzájemná podpora v těžkých chvílích (sdílení, modlitba, humor) a (c) kontinuita a flexibilita kontaktu (někteří respondenti dokonce uváděli, že jsou si navzájem více vědomi své aktuální životní situace než kdykoli předtím). Nejvýznamnějšími vnímanými omezeními byly (a) nutnost překonat nepohodlí „vidět sám sebe na videu“ a (b) omezené soukromí v malých domácnostech s více členy rodiny. Za takových okolností nebylo možné otevřeně hovořit o svých problémech; někteří respondenti vyjadřovali obavy z toho, „kdo poslouchá jejich sdělení na druhé straně obrazovky“ (takové problémy se nevyskytovaly ve skupinách s již vybudovanou vzájemnou důvěrou), a (c) obava z vyloučení; respondenti si často uvědomovali, že komunity se vytvářejí

kolem zavedených sociálních vazeb. Co se týče posledně jmenovaného, ve středně velkých až velkých společenstvích farností a církví je rozvrstvení sociálních vazeb podle vzájemných zájmů, věku, pohlaví a míry zapojení do komunitních aktivit značné. Integrace všech jednotlivých členů společenství je v takovém prostředí náročná. Členové na vnějších hranicích skupiny mohou být snadno neúmyslně vyloučeni. Respondenti většinou vyjadřovali preferenci používání aplikací typu WhatsApp pouze ve skupinách s menším okruhem účastníků. Okamžitou komunikaci ve větších skupinách (např. všech členů farnosti) vnímali jako rušivou a neosobní. V takových případech byl jako vhodnější vnímán e-mail.

V průběhu pandemie začali mnozí duchovní organizovat setkání online komunity jako virtuální formu tradičních setkání, jako je studium Bible, společné modlitby, duchovní meditace, náboženské vyučování a příprava na manželství. V některých případech tato setkání probíhala hybridním způsobem – úvodní zamyšlení duchovního/ duchovní a modlitba online, po níž následovala společná, ale individuálně praktikovaná modlitba offline.

Reakce na online komunitní setkání se pohybovaly od naprostého odmítnutí „nepřirozené formy kontaktu“ až po nadšení ze sdílení nad rámec dosavadních forem komunikace. Několik respondentů uvedlo, že je to vedlo k rozvoji hlubších vazeb a pocitu sounáležitosti s komunitou, než měli v období před pandemií. Většina respondentů měla zájem připojit se ke komunitám, které osobně znali již ve svém běžném životě před pandemií. Zajímavou skupinu však představovali ti, kteří vyjádřili ochotu překonat jisté nepohodlí spojené se vstupem do neznámé online komunity, pokud by po skončení pandemie již nebyl v jejich domovských komunitách k dispozici jimi preferovaný typ setkání. To vytváří zajímavý potenciál do budoucna.

Praktická práce v církvi. Pandemie přispěla k širokému využití technologií pro praktickou a operativní činnost společenství. Respondenti deklarovali hluboký zájem o zachování online komunikace o praktických otázkách i po pandemii. Online kontakt považovali za flexibilnější v kontextu svých dalších povinností a závazků. Někteří respondenti vyjádřili přání oddělit organizační a společenskou stránku těchto setkání. Společenská setkání by mohla probíhat tvář v tvář v různém prostředí, časovém rámci a frekvenci.

Celkové hodnocení

Rychlost reakce církví a přechod do online prostoru respondenty obecně příjemně překvapila. Většina účastníků výzkumu potvrdila, že během jednotlivých vln pandemie vnímala výrazné zvýšení kvality výstupů z hlediska přenosu, zvuku a obrazu, ale i inovativnosti a pestrosti tematické nabídky. Oceňovali iniciativu, kreativitu a pomoc duchovních. Rychlost reakce i výsledné výstupy přisuzovali spolupráci s laiky, zapojení mladších členů společenství, ochotě společenství investovat do potřebného (a ponejprv chybějícího) technologického vybavení i spolupráci mezi farnostmi a duchovními navzájem. Jen vzácně se vyskytli respondenti, kteří nebyli s činností svého duchovního v průběhu pandemie (obecně nebo ve vztahu k využití technologií) spokojeni. V těchto vzácných případech vedla nespokojenost respondentů k tomu, že přešli do jiné farnosti nebo kostela, kde plánovali zůstat i po skončení pandemie.

Shrnutí

Většina respondentů potvrdila posun ve vnímání technologií ve svém duchovním životě. „Mé vnímání přínosu technologií pro můj duchovní život se posunulo. Uvědomil jsem si, že je mi k dispozici mnohem více věcí, které by mě dříve nenapadly. Ale doufám, že je nebudu muset používat v takové míře jako nyní.“

Původní vnímání a pocity, které se u některých věřících pohybovaly od „divného“, „zvláštního“, „pasivního“ a „neautentického“, se časem změnilo na „známé“ a „běžné“ a poté na „pohodlné“, „soustředěné“, „objevné“ a „obohacující“.

Respondenti vyjádřili naději, že duchovní lépe pochopili potenciál, který technologie otevírají pro současnou spiritualitu. Věřili, že investice, které farnosti a církve investovaly do technologického vybavení, budou i v budoucnu využívány k poskytování technologicky přenášených duchovních služeb.

Devadesát sedm respondentů by ocenilo další využití digitálních technologií pro (a) osobní duchovní rozvoj ve smyslu přístupu k informačním zdrojům, (b) prezentaci kázání a přednášek na duchovní témata, (c) účast na kurzech, aby se jich mohli účastnit i vzdálení jedinci, (d) praktickou organizaci práce ve farnostech a kostelích nebo (e) prezentaci farních a církevních aktivit na veřejnosti (překonání případného počátečního ostychu lidí mimo jejich společenství).

Výsledky výzkumu potvrzují potenciál technologií pro širší inkluzivitu ve vztahu k různým skupinám věřících. Některé skupiny jsou patrné na první pohled: ti, kteří jsou nemocní, zdravotně postižení, žijí na odlehlých místech nebo pracují či studují daleko od svých domovských komunit. Výsledky výzkumu však představují i další, méně zjevné skupiny. Matky s dětmi se touží ponořit do duchovního života a užívat si ho bez rozptylování a v časech a na místech, která jsou pro ně vhodná, aniž by musely shánět hlídání. Nejaktivnější, často extrémně vytížení členové společenství vítají flexibilitu a časovou úsporu, protože technologie jim pomáhají v jejich snaze zvládat církevní, pracovní a rodinné závazky. Přesun praktických farních setkání na hybridní nebo online setkání může přinést výraznou úlevu, zabránit vyhoření a případně ztrátě cenných spolupracovníků. Další méně zřejmou skupinou příjemců technologických inovací v církvích mohou být věřící, kteří mají obtíže najít společnou řeč s místními duchovními. Jejich motivace hledat Boha v pokoji a porozumění může více vzkvétat, když budou mít možnost navázat vztah s duchovním, který „mluví jazykem jejich duše“. V digitálním prostoru mohou najít nová společenství, spojení a podporu. Vzhledem k českému „individualizovanému a privatizovanému přístupu k religiozitě“ předpokládáme, že digitální komunikační kanály mohou rozšířit dosah kazatelova poselství a oslovit nové publikum.

Vytvoření nových komunikačních kanálů může zvýšit intenzitu a četnost kontaktů mezi členy společenství. Mnozí účastníci výzkumu tvrdili, že díky online komunikaci jsou lépe informováni o událostech a životních pochodech ostatních členů komunity. Okamžitě sdílené obavy, radosti a humor učinily jejich komunity důvěrnějšími a podporujícími. Další přínos spočívá v potenciálu posilovat vazby propojením členů církve a komunit bez ohledu na jejich umístění, a vytvářet tak silnější celocírkevní pocit sdílení a jednoty.

Závěr

COVID-19 přivedl většinu českých náboženských obcí technologicky do 21st století. Lidé obývají digitální svět. Technologie jsou nyní daleko méně považovány za doplňkový, utilitární a referenční prostředek komunikace a praxe. Místo toho se staly paralelní platformou s komplexní, relevantní a personalizovanou nabídkou programů a služeb, které mohou reflektovat individuální duchovní potřeby v konkrétních životních situacích.

Výsledky výzkumu potvrzují náš původní předpoklad, že budoucnost bude hybridním prostředím, které umožní všem věřícím pohybovat se mezi offline a online náboženským prostorem a využívat výhod obou oblastí. Bude na církvích, aby našly způsoby, jak tento vývoj reflektovat. Během pandemie církve prokázaly schopnost inovovat a integrovat technologie tak,

aby sloužily jejich věřícím. Tento proces však teprve začal. V současné době je nutné, aby církve vyhodnotily poučení z pandemie, analyzovaly dopady a připravily strategie, jak inovovat, vyvažovat a doplňovat tradiční duchovní služby za použití moderních technologií ku prospěchu všech svých věřících. Potřeby těch, kteří technologie odmítají, lze uspokojit tradičními způsoby. Do budoucna je ale zásadní najít vhodné způsoby, jak se přiblížit i potřebám těch ostatních, kteří vnímají technologicky přenášené náboženské služby jako přínosné, obohacující nebo autentické. Tato skupina se bude s časem zvětšovat, jak bude dorůstat další generace tzv. „digitálních domorodců“. Technologicky přenášené náboženské programy a služby tak mohou církvím pomoci navázat vztah se všemi svými členy, posílit vzájemné vztahy a zvýšit loajalitu. Pro tyto účely by měly církve vypracovat robustní, důkladně připravenou a dlouhodobou strategii své přítomnosti v online prostoru, která bude využívat nové příležitosti a zároveň reflektovat limity teologické, organizační, finanční i lidské. V oblasti vzdělávání duchovních bude nutné začlenit do kurikula vzdělávání rozvoj nových dovedností kněží a pastorů v oblasti online komunikace, duchovního vedení a budování společenství online. Důkladné pochopení potřeb a pocitů lidí na druhé straně obrazovky je nezbytností. Výše uvedená studie je jen prvním krokem na této cestě.

Literatura použitá při zpracování plného, anglického textu studie

- Baker, J. O., Martí, G., Braunstein, R., Whitehead, A. L., & Yukich, G. (2020). Religion in the age of social distancing: How COVID-19 presents new directions for research. *Sociology of Religion*, 81(4), 357–370. <https://doi.org/10.1093/socrel/sraa039>
- Blanchard, A., & Markus, M. (2004). The experienced 'sense' of a virtual community. *ACM SIGMIS Database*, 35(1), 64–79. <https://doi.org/10.1145/968464.968470>
- Campbell, H. (2005). *Exploring religious community online: We are One in the network*. Peter Lang.
- Campbell, H. (2010). *When religion meets new media*. Routledge.
- Campbell, H. (2013). *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds*. Routledge.
- Campbell, H. (2020). *The distanced church. Reflections on doing church online*. Digital Religion Publications, 2020. <https://doi.org/10.1111/erev.12531>
- Campbell, H. (2021a). *Revisiting the distanced church*. <https://doi.org/10.21423/revisitingthechurch>
- Campbell, H. (2021b). Wie die Kirche während der COVID-19-Pandemie online. Raum für eine posthumanistische Weltanschauung schuf [The church during the COVID-19 pandemic online: Space created for posthumanist worldview]. *Concilium*, 57(3), 274–283.
- Campbell, H., & Shepherd, T. (2021). *What should post-pandemic religion look like?* <https://doi.org/10.21423/postpandemicreligion>
- Campbell, H. A., & Vitullo, A. (2016). Assessing changes in the study of religious communities in digital religion studies. *Church, Communication and Culture*, 1(1), 73–89.

- Český statistický úřad (Czech Statistical office) (2011). *Věřících hlásících se k církvím výrazně ubylo* [The number of believers belonging to churches has dropped significantly]. <https://www.czso.cz/csu/czso/0b005170c8>
- Český statistický úřad (Czech Statistical office) (2021). *ČSÚ představil první výsledky Sčítání 2021* [CSO presents first results of Census 2021]. <https://www.czso.cz/csu/czso/csu-predstavil-prvni-vysledky-scitani-2021>
- Cheong, P. H. (2011). Religious leaders, mediated authority, and social change. *Journal of Applied Communication Research: Religion and Spirituality*, 39(4), 452–454. <https://doi.org/10.1080/00909882.2011.577085>
- Cheong, P. H., Huang, S., & Poon, J. P. H. (2011). Religious communication and epistemic authority of leaders in wired faith organizations. *Journal of Communication*, 61(5), 938–958. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2011.01579.x>
- Dyer, J. (2020). The biggest challenge for churches at this time. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 53-55). *Digital Religion Publications*. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Evans, J. (2017, June 19). *Unlike their Central and Eastern European neighbors, most Czechs don't believe in God*. Pew Research Center. <http://pewrsr.ch/2rlkDr2>
- Garner, S. (2020). The distanced church: Pragmatism, creativity, and rhythms of Life. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 55–58). *Digital Religion Publications*. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Garner, S. (2021). From distanced church to returning church to hybrid church. In H. A. Campbell (Ed.), *Revisiting the distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 97–106). *Digital Religion Publications*. <https://doi.org/10.21423/revisitingthechurch>
- Grieve, G. P. (2013). *Religion*. In H. A. Campbell (Ed.), *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds* (pp. 104–118). Routledge.
- Hamplová, D., & Řeháková, B. (2010). Česká religiozita na počátku 3. Tisíciletí. Výsledky Mezinárodního programu sociálního výzkumu ISSP 2008 – Náboženství [Czech religiosity at the beginning of the 3rd millennium]. *Sociologický časopis*, 46(5), 835–838.
- Havlíček, T., & Klingorová, K. (2021). Young adults' re-imagining of postsecular spaces in Czechia. *Social & Cultural Geography*. <https://doi.org/10.1080/14649365.2021.1939121>
- Havlíček, T., Hupková, M., & Smržová, K. (2009). Changes in the geographical distribution of religious heterogeneity in Czechia during the transformation period. *AUC Geographica*, 44(1), 31–47. <https://doi.org/10.14712/23361980.2015.61>
- Helland, C. (2002). Surfing for salvation. *Religion*, 32(4), 293–302. <https://doi.org/10.1006/reli.2002.0406>
- Helland, C. (2007). Diaspora on the electronic frontier: Developing virtual connections with sacred homelands. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12, 956–976. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00358.x>

- Helland, C. (2013). Ritual: Themes in the study of religion and new media. In H. A. Campbell (Ed.), *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds* (pp. 25–40). Routledge.
- Hutchings, T. (2014). Christianity and digital media. In S. D. Brunn (Ed.), *The changing world religion map* (pp. 3811–3830). Springer Netherlands. https://doi.org/10.1007/978-94-017-9376-6_201
- Hutchings, T. (2020). What can the history of digital religion teach the newly-online churches of today? In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 61–63). *Digital Religion Publications*. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Lewis, B. (2020). An inclusive church community in a digital age. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 64–66). *Digital Religion Publications*. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Lundby, K. (2013). Theoretical frameworks for approaching religion and new media. In H. A. Campbell (Ed.), *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds* (pp. 225–237). Routledge.
- Lužný, D., & Navrátilová, J. (2001). Religion and secularisation in the Czech Republic. *Sociologický časopis*, 37(1), 85–98. <https://doi.org/10.13060/00380288.2001.37.11.13>
- Miles, M., Huberman, A., & Saldaña, J. (2013). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook* (3rd ed.). SAGE.
- Nešpor, Z. R. (2018). Postsekularismus po česku? Ne/religiozita současné české společnosti mezi Východem a Západem. [Postsecularism in the Czech way? No/religiosity of contemporary Czech society between East and West]. *Střed*, 10(1), 101–118.
- Oliver, K. M., Williams-Duncan, S., & Kimball, E. M. (2020). Digital literacies for ministry: A qualitative study of theological educators preparing students for new media engagement, *Ecclesial Practices*, 7(1), 117–137. <https://doi.org/10.1163/22144417-bja10008>
- Pace, S. (2004). Miracles or love? How religious leaders communicate trustworthiness through the web. *Journal of Religion and Popular Culture*, 7(1). <https://doi.org/10.3138/jrpc.7.1.004>
- Radde-Antweiler, K. (2013). Authenticity. In H. A. Campbell (Ed.), *Digital religion: Understanding religious practice in new media worlds* (pp. 88–103). Routledge.
- Heidbrink, S., Miczek, N., & Radde-Antweiler, K. (2011). Contested rituals in virtual worlds. In R. L. Grimes et al. (Eds.), *Ritual, media, and conflict* (pp. 165–188). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199735235.003.0006>
- Sbardelotto, M. (2016). And the word became network: An analysis of the circulation of the ‘Catholic’ in online communicational networks. *Online—Heidelberg Journal of Religions on the Internet*, 11, 229–253, <https://doi.org/10.17885/heiup.rel.2016.0.23633>

- Sbardelotto, M. (2020). The (re)discovery of the digital environment for living and communicating the faith. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 75–77). Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Schütz, A. (1970). *On phenomenology and social relations*. University of Chicago Press.
- Tan, M. J. P. (2020). *Community in the digital body of Christ*. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 81–82). Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Tan, M. J. P. (2021). *Friends in the cloud*. In H. A. Campbell (Ed.), *Revisiting the distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 107–109). Digital Religion Publications. <https://doi.org/10.21423/revisitingthechurch>
- Thumma, S. (2020). *Virtual now, but for how long?* In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 83–85). Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Turner, B. S. (2007). Religious authority and the new media. *Theory, Culture & Society*, 24(2), 117–134. <https://doi.org/10.1177/0263276407075001>
- Váně, J. (2015). Jak/co jim říci, aby naslouchali? Aneb nastolování témat ve veřejném prostoru Českou katolickou církví [How/what to tell them to listen? Or the raising of issues in the public space by the Czech Catholic Church]. *Studia Theologica* (Olomouc, Czech Republic), 17(3), 203–229.
- Williams-Duncan, S., & Oliver, K. M. (2020). Reassessing Embodiment and Its Role in Developing Digital Literacies for Ministry. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 86–90). Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>
- Zsupan-Jerome, D. (2020). Is it real? Mystagogizing the live-streamed service. In H. A. Campbell (Ed.), *The distanced church: Reflections on doing church online* (pp. 91–93). Digital Religion Publications. <https://oaktrust.library.tamu.edu/handle/1969.1/187891>